

2021 m. paskelbti Marijos Gimbutienės metais

2021 m. paskelbti Marijos Gimbutienės metais, nes sausio 23 dieną sukanka 100-osios gimimo metinės pasaulinio garso archeologei ir antropologei, archeomitologijos pradininkei, tyrusiai Europos neolito ir bronzos amžiaus kultūras bei suformulavusiai Kurganų hipotezę.

Apie M. Alseikaitę-Gimbutienę daug rašyta, tačiau visada domina žymių žmonių gyvenimas nuo vaikystės iki pripažinimo. Kaip ir kokie faktoriai nulėmė žmogui tapti garsiu, nusipelnusiu ir palikusiu ryškų įspaudą visuomenei. Mažiau žinoma apie Marijos Alseikaitės-Gimbutienės charakterį vaikystėje ir jaunystėje; jos polinkius, pasaulėžiūrą ir vertybes. Nežinomas šeimos kelias emigracijoje ir kaip tai įtakojo mokslininkę. Todėl šis straipsnis būtent apie M. Gimbutienės vaikystės ir jaunystės metus bei įvykius subrandinusių ryškią asmenybę. Straipsnis remiasi M. Gimbutienės dienoraščiais ir karo metų prisiminimais, kurie išleisti knygoje Ž. Gimbutaitė „Marija Gimbutienė Dienoraštis ir prisiminimai“, 2015 Kaunas.

Marytė dienoraštį pradeda rašyti būdama aštuonerių metų amžiaus. Dienoraštyje aprašo savo vaikystės dienas, kai mergaitei sukanka 15 metų miršta jos tėtis Danielius Alseika daktaras, šviesus visuomenės veikėjas. Su šiuo skaudžiu įvykiu mokslininkės gyvenime įvyksta lūžis, ji suauga. Ir jau tuomet paliekamas įrašas dienoraštyje „Aš Tavo, Tėtuk, keliais, už kuriuos turbūt, nėra ideališkesnių. Tu parodei man gyvenimo kelią ir aš seksiu juo!“. Savo dienoraštyje dažnai mini tėvą ir pastebi savo pokyčius, kaip asmenybės: „O jei Tėtukas būtų gyvas gal aš ne taip surimtėčiau, gal reikėjo tos aukos!“

Būsima mokslininkė dažnai kalba apie norą daryti gerus darbus Lietuvai, palikti savo pėdsaką. „Kokia gėda būtų man, jei tokias sąlygas turėdama, nieko nepadaryčiau. Juk visą dėmesį galiu koncentruoti į lietuvišką kultūrą, lietuvių tautą. Aš gi turiu tiek noro ir užsimojimų, net fantastiškų svajonių!“ Politiniai įvykiai - Klaipėdos krašto aneksija, Vilniaus krašto praradimas tik dar labiau stiprino meilę Lietuvai ir patriotiškus jausmus. „...aš tikiu, kad lietuvių tauta dvasiškai ir tautiškai stiprės... Gyvensim! Gyvensiu aš gyvens ir Lietuva“.

„Tau, brangioji Lietuva, nieko bloga nepadariau, o gal dar trupučiu prisidėjau, kad Tu nežlugtum, kad Tu augtum, kad tu kada nors pražystum“ taip rašo Marija būdama vos 19 metų. 16 metų Marija Alseikaitė susipažįsta su Jurgiu Gimbutu „Įsimylėjau Jurgį. Jis man labai primena Tėtuką. Matomės labai dažnai.“ Susitikę jie diskutuoja apie Lietuvą, ateitį. Marija stebi ne tik savo augimą, bet ir Jurgio. „Aš laiminga atradus, pamėgus darbą, bet meilė daug aukščiau – meilė viskam – ir Jurgiui, ir Lietuvai, ir visam pasauliui. Meilė ne vien aistra. Dabar aš rami. Tarp mudviejų vis tiek išliks harmonija. Specialybės viena kitą papildo – viena ekonominiui būviui kelti, kita dvasinei kultūrai.“ Ir iš tiesų Jurgio apskrumas karo metais ir emigracijoje gelbsti šeimą įvairiose situacijose: susirandant darbą, trūkstamų maisto produktų ar vietos gyvenimui. Jaunos merginos laisvalaikis visiškai nebūdingas standartiniam jaunimui. Vienuoje ji mėgsta skaityti poeziją, geras knygas, skambinti pianinu. Ji rašo pamokomąjį straipsnį skautininkėms, kad tiek yra gerų knygų, jog užteks visam gyvenimėliui skaityti. Mariją erzina kompanijų ir balių nuobodumas, erzina pas mamą namuose susirinkusios kompanijos tušti plepalai. Būsimoji mokslininkė nori turėti artimų draugų būrelį „idealu būtų, kad kiekvienas nors kiek būtų menininkas, vis tiek kokios srities.“

Marijos Alseikaitės vestuvės irgi neįprastos ne tik dėl karo, bet ir kaip ji pati rašo – „niekad neskyriau šliūbui daug reikšmės“. Susituokė Marija ir Jurgis Betygaloje 1941 m. liepos 12 d. Klebonijoje, vestuvėse dalyvavo „tik dėdė Praniukas“ (kun. Pranas Janulaitis), jiedu ir vairuotojas. „Tamsu, tik žvaigždėtas dangus ir didelis didelis mėnulis. Einam į bažnyčią. Aš glaudžiu ciocės Julės baltų ir raudonų rožių bukieta. Aidi per bažnyčią dviejų žmonių žingsniai. Einam į žvakes.“

Niekada dideli darbai nenuveikiami be pastangų ir įdėto darbo. „Mokaus dėl to, kad tai man prie širdies, kad išsiugdyčiau ir tada duočiau savo Lietuvai, kultūrai, artimiesiems.“ Būdama studentė Marija dienoraščiuose užsimena apie darbą ir griežtą dienotvarkę „kelsiuos 5.30 val. išsidušuoj, pasigimnastikuoju ir apsitaisau. Nuo 6-8 val. skambinu, pavalgau ir išeinu. Visa diena universitetui ir kitiems reikalams. Po pietų ir vakarienės knygos ir laikraščiai. ... Būtinai turiu daugiau dėmesio skirti kortelių sistemai. Priverstinai turiu rašyti išvadas ir recenzijas iš knygų. Tai vis vien man bus reikalinga.“ Dar vėliau rašo „Dirbti, dirbti, kad nė viena minutėlė veltui neprabėgtų. Krautis, krautis ir duoti. Tik jėgų, jėgų.“

Ir jos pastangos nelieka nepastebėtos profesoriaus Salio ir dr. Puzino juos laiko mokslininkų pavyzdžiais. Kurse geriausiai išlaiko egzaminus. Marijos Alseikaitės referatas „Etnografinių lietuvių (rytinių baltų) – slavų ribų istorinė apžvalga“ sulaukia gerų atgarsių. Universitete pasiūlo aspirantūrą. Diplominio darbo „Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje proistoriniais laikais“ įvertinimas skamba taip „puikiai orientuojasi savo pasirinktoje temoje, moka sistemingai ir metodiškai nagrinėti turimą medžiagą ir daro pagrįstas išvadas. Darbas yra nepaprastai kruopštus, sistemingas ir aiškios išvados. Darbą vertinu labai gerai.“ Vėliau jau susilaukus dukrelės ta pačia tema užbaigia savo disertaciją, lieka tik apgynimas, kuris taip ir neįvyksta. Mokslininkė kviečiama vykti į archeologinius kasinėjimus Kretingos apskrityje, tačiau karas pasuka įvykius kita linkme. 1943 metais birželį gimsta Gimbutų pirmagimė Danutė. Mergytė dažnai tampa Marijos paguoda ir užsimiršimas. Dirbti mėgstamą darbą trukdo karas ir šeimos rūpesčiai. „Tiek daug vis atsiranda tų šeimyninių rūpesčių, kurie dėl karo sąlygų suėda baisiai daug laiko.“ Iš Pažaislio Marija dažnai važiuoja dviračiu parsivežti normos ir daržovių iš Fredos (Kaune).

„Lietuva griūva, Lietuva žūva. Lietuviai bėga iš tėvynės. Ir mes pakeliui.“ Karo įvykiai priverčia šeimą pasitraukti iš Kauno į Tauragės apskritį, o vėliau ir emigraciją.

1944 metų vasara, šilta sunku jaunai moteriai palikti gimtinę, savo mamą, Vilnius išdegingtas, Kaunas bombarduojamas „Pažaislis, gražios dienos miške, prie Nemuno, Danutė gėlytes skina, mama džiaugiasi savo anūkėle.“

„Kad reikia bėgti nuo bolševikų buvo visai aišku. Mums atrodė, kad tai gyvybės arba mirties, o jei ne mirties, tai Sibiro klausimas“. Iš Pažaislio šeima bando pabėgti vežimu kinkytu arkliais, tačiau jų negauna. Sprendžia kiek ir kokių daiktų pasiimti. „Nešiojamus drabužius beveik visus pasiėmė, įsidėjom kiek turėjom lašinių ir geresnių produktų, labai nedaug knygų. Savo gerųjų knygų dalį užkasiau Pažaislyje po namu, kartu su kai kuriais dokumentais ir laiškais. Palikome ir beveik visas fotografijas. Kadangi prieš akis buvo taip neaiškios kelionės sąlygos, nepaėmėm tiek daug brangių dalykų, kurių vėliau taip gailėjomės.“ Skaudus ir liūdnas paskutinis atsisveikinimas su mama „Mama nepaleidžia iš rankų Danutės. Valgome braškes su cukrum. Greit sutemsta. Vaikelį reikia guldyti, tačiau mama vis dar išsikovoja pusvalandžius pasidžiaugti su anūkėle. Jurgis dar užsiverčia vyno butelį ir iš karto iki dugno išgeria. Prie mamos lovos, pabučiuoju jai rankas, valdydama ašaras...“

Liepos 8d. 1944 m. šeima iš Kauno baidoku išplaukia į Jurbarką. Sekančią dieną pasiekia Jurbarką, miestas pilnas pabėgėlių. Iš ten Jurgis dviračiu nuvažiuoja į Paežerio dvarą Šilalės r. Gauna arklius ir parsiveža šeimą su daiktais. Dvare praleidžia 3 savaites, perkasi dar daugiau maisto. Pakeliui sustoja Jurgio ūkyje Antelkiuose prie Žvingių pas nuomininkus Kurlinkus. Šeima pradeda svarstyti galimybę likti net žiemai. „Gyvenam neišsikraustę čemodanų. Retkarčiais pagalvojam, kad gal ir žiemą reiks čia praleisti, imam konkrečiau šį bei tą planuoti, rūpinamės gauti namų apyvokos daiktų. Nežinojimas kankina“. Šiuo momentu stabdomas jos mokslinis darbas. „Tik Danutė mano užsimiršimas. Save iš dalies pamiršau. Mano studijos? Jos nesiderina šioms baisioms įvykiams.“

Tačiau rugsėjo 15 d. su vienkinkiu vežimu prikrautu daiktų kerta Vokietijos Reicho sieną ir pasiekia Šilutę. Vargais ne galais įlipa į traukinį. Marija su dukrele keliauja vagonu pilnu vokiečių kareivių, Jurgis vos spėja išokti į bagažinį vagoną. „Vaikas baisiausiai prašo valgyti, verkia. Viena bjauri vokiečių valgo buterbrodą ir mums įsako lietuviškai nekalbėti, nes jos žodžiais „mes vokiečiai nepakenčiam Vokietijoje svetimoms kalboms.“ Toliau persėda į kitus traukinius Įsrutėje ir Alensteine, bet jau važiuoja patogia, pabėgėlių srautai ne tokie masiniai.

Rugsėjo 17 d. pasiekia Vieną. Po didelių pastangų Jurgiui pavyksta gauti nakvynę nakvynės namuose. Mergytė visą naktį praverkia ir kitą naktį savininkas nebeleidžia čia nakvoti. „Čia pirmą kartą taip skaudžiai pajutau, kad esu be namų, svetimame krašte. Žmonės nerodo širdies, žiaurūs.“ Visą dieną jauna mama su mažu verkiančiu išvargusiu vaiku pravaikščioja po miestą, kol Jurgis randa kambariuką pas pažįstamus, tačiau pats šeimos tėvas miega nakvynės namuose dėl vietos stokos. Tik po 10 dienų intensyvių paieškų šeima randa nuomai kambarį pas vatos fabriko direktorių poną Laun geriausiame Vienos kvartale. Ten gyvendami Gimbutienė su dukryte aplanko gražiausias miesto vietas, zoologijos sodą. Vakaraus skaito knygas iš turtingos Laun bibliotekos. Netgi nueina į proistorės institutą ir pasiklauso dėstomų paskaitų. Tuo metu Vienoje glaudėsi apie 3000 lietuvių pabėgėlių: menininkų, profesorių, inžinierių, gydytojų. „Graži ir nenuobodi Viena ypač tada, kai užmiršti, kad karas“.

Tačiau Viena vis dažniau bombarduojama. Spalio 5-12 d. bolševikai galutinai užima Lietuvą. Pasipila dar viena pabėgėlių banga. Šeima vėl traukiasi šį kartą į Insbruką Austrijoje. Tautiniai perpildyti, kelionė varginanti. Austrijoje mokslininkė pirmą kartą pamato kalnus, kurie ją pradžioje žavi, o vėliau dėl namų ilgesio nebe atrodo mieli. Gimbutams emigracijoje labai gelbsti komunikabilumas, kalbų mokėjimas ir daug pažiūrų. Mieste gauna didelį kambarį, įsikuria dar geriau nei Vienoje, tačiau bombardavimo aliarmai čia dar dažnesni. Čia Insbruke Gimbutų butas tampa lietuvišku centru. Lietuvių pabėgėliai nutaria suruošti vasario 16 - osios paminėjimą. Minėjimas vyksta Insbruko universiteto salėje. Susirenka apie 200 žmonių. Jurgis Gimbutas taria atidarymo žodį, sugiedamas Lietuvos himnas, pagerbiamo žuvusieji už Lietuvą. Marija Gimbutienė skaito paskaitą apie lietuvių tautos kilmę ir kelią į nepriklausomybę. Vėliau – meninė dalis, skaitoma poezija, muzikuojama, dainuoja vyrų oktestras.

Gimbutai Insbruke padėjo įsikurti ne vienai lietuvių šeimai. Norėta įsteigti lietuvių skyrių pabėgėliams šelpti, tačiau taip ir negauti reikiama dokumentai. Marija vėl pasiryžo pamėginti baigti doktorantūrą, ėmė versti disertaciją į vokiečių kalbą. Nueidavo į meno istorijos paskaitas. Mieste vis sunkiau darėsi su maisto produktais. „Kiaušinių, grietinės, nematėme per žiemą nei karto“. 1945 m. balandžio 15d. dėl nepriteklių ir bombarduojamo miesto Gimbutai vėl kraustosi. Šį kartą į kaimą Urnau. „Labiausiai mus džiugino sodai, tikėjome jog karas greit baigsis, taigi teks ilgai pagyventi ir atsivalgyti obuolių, kurių Insbruke tevalgė viena Danutė.“ Apsistojo klebonijoje. Čia šeima gerai maitinasi, perkasi sviesto, kiaušinių.

Gegužės 7 d. karo veiksmai pasibaigia Europoje. Paskelbiamos dvi dienos taikai atšvęsti. Marija savo prisiminimuose rašo kaip jai liūdna „Apėmė liūdnumas. Baigtas karas, o bolševikai net iki Elbės! Tomis taikos švenčių dienomis neradome sau vietos. Dar kol karas tęsėsi, vis žinojome, kad viskas dar keisis, kažko vylėmės. Dabar pasijutom vaikai našlaičiai be tėvynės.“ Urnau kaimas atiteko prancūzams. Iš pradžių lietuviai nuogaustauja dėl savo likimo, bijo būti atiduoti bolševikams, vėliau paaiškėja, kad prancūzai lietuvių negražins. Po truputėli gimsta mintys emigruoti į Ameriką.

Persikrausčiusi šeima į Tiubingeną pradeda naują gyvenimą, abu su Jurgiu ima dirbti. „Viejoj gryo mokslinio darbo, kurio dabar negaliu dirbti, galiu dirbti populiarizacijos – mokymo darbą, kuris šiaip ar taip būtinas“. Metų gale gauna leidimą spausdinti disertaciją.

Mokslininkė nuogaštuoja, kad per 6, 7 metus ji egzistavo, niekuo nepatobulėjo „mano asmenybė liko ta pati, beveik nepasikeitusi, tik daug išgyvenusi, pamačiusi ir nuo tų didelių įspūdžių nuvargusi“. Marija pasigenda kultūrinio gyvenimo, turiningų pokalbių. Emigracijos metais nutraukiamas mokslininkės darbas „per patį įkarštį“. Ir pagaliau po 2 metų išlaiko doktorato egzaminus ir išspausdina knygą „pasidariau doctor philosophiae. Formalumai baigti. Išgyventas mano jauno gyvenimo pats didžiausias įtampos, vidinės kovos laikotarpis“.

1947 metais vasarį Tiubingene gimsta antroji dukra Živilė. Marija dažnai prisimena paliktus artimuosius ir kad jos dukrelės auga be močiutės ir tetų meilės. Su savo mama Veronika Alseikiene susirašinėja per Jurgio mamą Eleną Gimbutienę. Dienoraštyje įklijuotas atvirukas parašytas lenkų kalba ir siųstas per Lenkiją. Moteris sužino, kad jos mama gyva, pusseserė Meilytė turi tris vaikelius, o dėdė Praniukas išvežtas į Sibirą. Elena Gimbutienė keliavusi per Lenkiją pagaliau susitiko su sūnaus Jurgio šeima.

Tiubingene gyvendama mokslininkė intensyviau dirba ir apgailestuoja, kad tenka palikti savo dukras „dažnai palieku aš jus, ir vis tai dėl mano atkaklaus noro dirbti. Palieku, bet, nors ir toli, esu taip arti jūsų.“ Moteris dienoraštyje kalba pati su savimi, kam tiek daug darbų apsiima, kad nebelieka jėgų „Bet ne. Čia mano laimė: nutoldama nuo šeimos, ją dar labiau myliu, nutoldama nuo darbo ir apie vaikus triūsdama, grūdiniu savo valią ir didinu užsispyrimą“.

Emigracija sunki, tačiau nebūna vien tik blogų dalykų. Dažnai keisdama gyvenamąsias vietas M. Gimbutienė susipažįsta su Europos mokslininkais, lanko paskaitas universitetuose pasak pačios dienoraščio autorės „vokiečių profesūros tarpe daugumas mano srities akademikų man vienaip ar kitaip pažįstami. 1947-1948 metai (Miuncheno emigrantų stovykla) man buvo tartum dvasinio pasitenkinimo, ypatingo pasisekimo ir šuolio metai“. Tačiau moteris bijo vykti į Ameriką, nenori darbo fabrikuose. Kad ir kokie nepritekliai spaudė emigracijoje Marija džiaugiasi išleistomis savo knygomis.

1949 kovą Marijos ir Jurgio šeima laivu „Ernie Pyle“ su dukromis ir Jurgio mama Elena išplaukia į Ameriką. Atvykus į kitą žemyną gyvenimą pradeda Bostone. M. Gimbutienės pirmieji įspūdžiai ne kokie „Ach toji apglušinanti Amerika! Dar vis negrįžtu į save. Pasaulis verda į vieną katilą. Visa žemės meilė, visos mažos tautos pastangos.... Dieve mano, kas tai per nesąmonių pasaulis!“ Pasak dukros Živilės mokslininkė M. Gimbutienė Amerikoje pradeda dirbti kambarine viešbutyje, tačiau tokį darbą išsveria tik mėnesį. Netrukus pradeda ieškoti ryšių Bostono universitetuose ir rašyti Europoje išleistų knygų archeologijos srityje recenzijas. Taip prasideda pasaulinio garso mokslininkės karjera Amerikoje, kuri žinoma daugeliui.

Ko galima pasimokyti pasisemti iš tokios asmenybės? Daug, labai daug. Išgyventi Antrąjį pasaulinį karą, padaryti tiek visuomenei ir Lietuvai darbų, reikia didelės meilės savo šaliai ir užsispyrimo. Mums šiandieną išgyvenančius pasaulinę krizę įkvepiančios M. Gimbutienės tezės: „Gyvenimas yra amžinas „dabar“, todėl reikia justu pasitenkinimą kiekviena valanda ir nedėti vilčių į kokią nors išsvajotą puikią ateitį savo gyvenimui. Didžiausią pasitenkinimą gali suteikti tik kūrybinis, mokslinis darbas, kuris neštų žinių, daugiau turto ir turiningumo ateities žmonijai. Išnaudoti gyvenamąjį laiką ir kiek galima daugiau duoti ateičiai. Laimingas gyvenimas yra menas, kiek jis pareina iš pačio individo, o ne nuo kitų aplinkybių.“